

УДК 347.7

О.Р. ШИШКА, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРИВАТНОПРАВОВІ ВІДНОСИНИ ТА СПЕЦИФІКА ЇХ РОЗВИТКУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Ключові слова: віртуальний простір, Інтернет, правовідносини

Наразі людство накопичило і продовжує накопичувати величезний масив інформації (в носіях інформації), досвід тощо, що в кінці-кінців досягло критичної маси та викликало у гострій потребі до її збереження (на електронних носіях), створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту. Але універсальним шляхом реалізації таких правомочностей та забезпечення доступу до інформації стала електронна мережа Інтернет із одночасним забезпеченням виключних прав на інформацію та поширення її як емпіричної бази та прискорення інформатизації окремої особистості та інших учасників суспільства. Останнє може забезпечити тільки право, яке завдяки юридичній рівновазі між суб'єктивними правами та охоронюваними законом інтересами учасників різних за галузевою приналежністю правовідносин забезпечує досягнення мети правового їх регулювання. Відповідно при регулюванні цих правовідносин приділяється увага меті регулювання, вимогам до предмету та методу галузевого регулювання, ставленню законодавця до охорони абсолютних прав із врахуванням стану розвитку самого суспільства.

Правове регулювання відносин, які виникають у мережі Інтернет (Інтернет-правовідносин) наразі є над актуальним завдяки стрімкому їх розвитку та охопленню у суспільстві, значенню та можливостями його використання. Ці відносини є певним сплавом (сімбіотом) існуючих та нових відносин з певним загальним об'єктом, зокрема інформаці-

єю. Насамперед йдеться про первинні відносини, які є абсолютними, оскільки переважна маса інформації стосується об'єктів права інтелектуальної власності та здійснення прав на їх поширення та використання, яке охоплюється відносними правовідносинами і стосується: доступу до самої мережі Інтернет та її ресурсів; можливості їх використовувати на власний розсуд; встановленні законодавством обмеження та технічні засоби їх забезпечення. Але серед переважної маси абсолютних відносин має місце й інші – виключні, речові, особисті немайнові права. Хоча, незважаючи на це, об'єкти, які розміщені чи розміщуються у мережі Інтернет виникають в межах приватноправових та публічно-правових відносинах. Такі відносини, особливо перші є мало пізнаними і тим вони цікаві для дослідження.

Питанням відносин в мережі Інтернет приділяли увагу такі російські вчені, як: Б.В. Андреев, Е.А. Вагонова, А.В. Глушков, Д.В. Грибанов, М.А. Дмитрик, Г.К. Жарова, Е.А. Казарян, Н.М. Лебедева, Є.М. Макарова, С.В. Малахов, Є.В. Михайленко, В.Б. Наумов, І.М. Рассолов, О.В. Ревинський Варто й не оминати наукові дослідження українських вчених як К.С. Шахбазянової (Міжнародно-правові основи регулювання відносин в мережі Інтернет), О.А. Присяжнюк (Основи концепції правового регулювання Інтернет-відносин в Україні), А.В. Чучковська (Правове регулювання господарських договорів, що вчиняються через мережі електрозв'язку), М.М. Дутов (Правове забезпечення розвитку електронної комерції) тощо. Але незважаючи на таке багаття комплексного дослідження у науці цивільного права з цього питання не проводилось.

Метою дослідження є встановлення особливостей приватноправових за спрямуванням Інтернет-правовідносин та визначення на основі загальних положень про приватні правовідносини їх специфіки. Завдання дослідження – формулювання понятійного апарату, визначення видів цих правовідносин, встановлення допустимості введення у практику регулювання технічних та програмних засобів та визначення людської поведінки.

Об'єктом дослідження є правовідносини у мережі Інтернет та їх елементи, а предметом – положення чинного законодавства, яке регулює відносини, що виникають у цій мережі, наукова доктрина, правозастосовна та судова практика.

Робоча гіпотеза полягає у тому що Інтернет-правовідносинам притаманні ознаки та елементи, які властиві всім іншим правовідносинам, але водночас є ознаки, та засоби здійснення, які вирізняють за останніми критеріями із всіх інших. Відповідно галузевий критерій виділу правовідносин як предмету правового регулювання своє значення втрачає і окрім методу для цих правовідносин лише залишається системоутворюючий, який є засобом чи середовищем їх існування. Таким, на наш погляд, є так зване віртуальне середовище – мережа Інтернет.

Дослідження суспільних і правових явищ зазвичай починається із описової частини. Стосовно об'єкта дослідження це має свої прояви у стрімкому зростанні обсягів інформації у мережі Інтернет та її попит до споживання.

Наразі мережа Інтернет, на даному етапі свого розвитку, перебуває у засміченому інформаційному середовищі де існує дублювання різними інформаційними ресурсами, здебільше поза волевиявленням носіїв абсолютних прав, появи інформаційних заторів та порушення прав на інформацію та її використання. При тому у цих порушеннях є скритий меркантильний інтерес, що проявилось у створенні різних інформаційних сайтів, наповнення їх інформацією, яка не має значення та належить іншим особам і стягнення за доступ до такої інформації плати. Як результат – спостерігається зниження ефективності використання накопичених знань у багатьох сферах людської діяльності: науці, техніці, економіці, праві. Зокрема, дослідники не у змозі охопити всі джерела інформації і забезпечити репрезентативність своїх досліджень.

В масі інформації, за останні десятиліття, різко зростала інтелектуальна складова: поширюються об'єкти які є результатом творчої, інтелектуальної чи подібної їм діяльності.

При тому поширення об'єктів авторського права, особливо письмових творів водночас підпадає під ознаки п.1 ст.441 ЦК України, а саме є використанням. Право на використання – виключне право автора, або є обмеженням такого права через інститут вільного використання.

Таким чином одне, коли оприлюднення свого твору у мережі Інтернет здійснює автор чи володілець виключних майнових прав, інше – коли особа яка на це прав не має і прикривається лише правом на розміщення інформації. Відповідно, всяке зазіхання на виключне право спричиняє його наслідки – порушення.

Не менш важливим чинником розвитку цих правовідносин є злиття комп'ютерної техніки із засобами зв'язку і становлення телекомунікаційні комп'ютерні мережі, або просто – інформаційні мережі із розподілом чи маскуванням відповідального за надану інформацію та її стан. Наразі Інтернет – всеохоплюючий із різними ступенями захисту накопичувач різноманітної інформації і, в тому числі, інформації, що є об'єктами інтелектуальної власності. Відповідно складається певна ситуація: абсолютні правовідносини інтелектуальної власності, «інформатизуються» завдяки відносним і набувають певних ознак останніх і стирається різниця між першими та другими. Це зумовлює необхідність чіткого правового врегулювання відносин, які виникають при використанні глобальної мережі Інтернет: а) на основі загальних положень про регулятивні правовідносини; б) на основі положень про інформаційні правовідносини; в) на основі спеціальних положень про Інтернет-правовідносин.

Проблема врегулювання правовідносин – частина завдань міжнародного співтовариства і має міжнародний прояв як частина предмету міжнародного приватного права. Водночас ця національна проблема охоплює національних суб'єктів права і стосується охорони їх інтересів. Тут проявляється публічно-правовий напрямок, зокрема, щодо забезпечення публічного порядку при користуванні мережею

Інтернет і приватноправовий напрямок, що стосується забезпечення прав окремої особи чи публічного утворення.

Тому, для більш стійкого правового регулювання Інтернет-відносин, слід, як вважається, враховувати юридичну природу Інтернету, сутність правовідносин взагалі, як суспільних відносин, які врегульовані нормами права, та відносин щодо окремих об'єктів, наприклад, які охороняються правом інтелектуальної власності, інформаційним правом тощо; особливості суб'єктів, зокрема Інтернет-провайдерів, форм, способів та засобів захисту порушених прав та охоронюваних інтересів; визначити відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

Щодо загальних ознак правовідносин, то ми солідаризуємося із О.Ф. Скакун, яка обґрунтовано виділяє те, що правовідносини є: 1) різновидом суспільних відносин та соціального зв'язку; 2) результатом усвідомленої поведінки людей; 3) вольовим відношенням; 4) виникає, змінюється та припиняється на основі норм права у разі настання передбачених підстав; 5) має двосторонній характер є формою корелятивного зв'язку прав та обов'язків; охороняється державою [3, с.568–570]. Водночас слід зауважити, що Інтернет-правовідносини більше охороняються програмними засобами, які визнані державою як об'єкти авторського права та патентного права, міжнародними нормами загального та спеціального спрямування, передбачають вищий рівень інформаційних прав та свобод і обов'язків поширювача інформації перед суспільством та його конкретними членами.

Гносеологічно Інтернет-правовідносини виникли як внутрішні при передачі інформації із одного комп'ютера до іншого, але швидко набули Інтерсуб'єктності. Як і всякі інші правовідносини вони вже пройшли стадію нетипових і вийшли на галузевий та міжгалузевий рівні (стали комплексними). За функціями вони розвивались як регулятивні правовідносини, причому у межах програмного забезпечення і проявили потребу у посиленні їх охоронної функції.

З огляду на поділ права на дві супергалузі видається справедливим виділення приватноправових та публічно-правових правовідносин. У межах перших на тій же методологічній основі слід виділити цивільно-правові. Вони мають також свої галузеві ознаки та прояви. До ознак цивільних правовідносин віднесено їх: об'єктивність і необхідність, заснованість на суспільній сутності людини та її потребах; відповідність вимогам предмету та методу цивільного права; формалізованість нормами цивільного права чи відповідність загальним вимогам до них; захищеність нормами цивільного права і корельованість нормами процесуального права; заснованість на фактах, які притаманні приватному праву; рівність, майнова відокремленість і самостійність їх учасників; наявність своїх об'єктів; диспозитивність; стабільність майнового впливу на порушників на засадах компенсаторності; здебільше позовна форма захисту прав і законних інтересів потерпілих [4, с.157–158].

Специфіка інтернет-правовідносин як цивільних проявляється у становленні їх нормативної бази: спочатку у рамках загальних прав людини; пізніше на основі адаптації положень галузевих актів; наразі через розробку та прийняття спеціальних актів. Зокрема, загальна декларація прав людини 1948 р. стала першим документом, що закріпила основні права людини, у тому числі (ст. 19 Декларації) на пошук, одержання і поширення інформації та ідей будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів та можливість його обмеження законом з метою забезпечення інших прав, моралі, громадського порядку і загального добробуту. Надалі, ці обмеження були уточнені в міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. за мотивами «охорони державної безпеки» та «здоров'я і моральності населення». З огляду на зазначене інформаційні відносини регулюються як загально дозвільні та обмежені. Обмеження спричинили суперечки між прихильниками теорії вільного потоку інформації і прихильниками цензури і фільтрування інформації.

Поступово людство стало перейматися глобальним регулюванням інформаційних правовідносин. Зокрема, у Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства держави проголошено принцип загальності: «все люди повсеместно, без исключения должны иметь возможность пользоваться преимуществами глобального информационного общества» [2, с.7]. У подальшому це стало керівним для розвитку хакерства і вимагало концептуально нових підходів до суб'єктивних прав та інтересів, що стосувалися мережі Інтернет, на більш виражені. Це важливо для встановлення підходу до державного регулювання правовідносин у цій сфері суспільного життя, засобів та способів охорони прав та інтересів від осіб, які використовують Інтернет простір на шкоду носіям виключних прав та суспільству. Держава стала забороняти розміщення певної інформації в Інтернеті, а провайдерам надавати приписи про її вилучення та покарання за це. У широкому сенсі йдеться про побудову єдиної теоретичної концепції регулювання Інтернет-правовідносин. Вона повинна враховувати механізм правового регулювання взагалі та цивільно-правового регулювання зокрема. При тому проблемним є визначення самого Інтернет: як суб'єкта права, що вступає у Інтернет-відносини зі своїми користувачами; як об'єкта правовідносин; як третього компонента окрім простору та часу, у межах якого забезпечується правове регулювання.

При першому підході виникає проблема встановлення правового становища, оскільки, як відомо, не має єдиної організації, яка би була власником комп'ютерної мережі: нема власного відокремленого майна (як однієї з головних ознак юридичної особи), його ресурси належать на праві власності різним учасникам цивільних відносин (канали зв'язку належать телекомунікаційним компаніям; комп'ютерне обладнання – користувачам або іншим особам; інформація – її володільцям; комп'ютерна техніка та програмне забезпечення – їх власникам; підтримка магистральних мереж – власникам та/або телеко-

мунікаційним компаніям). Тож Інтернет не може бути суб'єктом права і мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Відповідно, нема конкретного учасника цих правовідносин, на якого можна було би покласти майнову відповідальність. На кожному етапі цих правовідносин є конкретний учасник цивільних відносин із визначеними правами та обов'язками: при підключенні до мережі Інтернет – провайдер, при покупці через мережу товару – продавець, при платежах через мережу – спеціалізована фінансова установа, що здійснює електроні банківські операції через мережу Інтернет. При цьому правовідносини в мережі Інтернет переважно мають схему їх виникнення, набуття та здійснення – правовідносини через правовідносини. Тобто, неможливо здійснити покупку через Інтернет-простір не перебуваючи у відносинах з провайдером, який постачає та забезпечує належний канал доступу до мережі Інтернет.

У юридичній літературі, як зазначають Б.В. Андреев та Е.А. Вагонова, пропонується Інтернет визнати суб'єктом права нового типу як організаційну єдність, ввівши для цього нове поняття «множинності суб'єктного складу» Інтернету, і наділяючи останній характеристикою нового суб'єкта права [1, с.18]. На наш погляд, таке виділення є штучним і суттєво ускладнить охорону прав та інтересів, оскільки категорія «множинний суб'єкт» спричинить проблему відповідальності і загальних її підходів, що встановлені у ст.96 ЦК України.

Основними учасниками правовідносин у зв'язку з функціонуванням мережі Інтернету є: володільці інформації і власники інформаційних ресурсів в Інтернеті; інформаційні посередники (провайдери); користувачі.

Особливостями мережі Інтернету при поширенні інформації є: широка аудиторія користувачів і можливості її необмеженого розширення на основі транскордонності; висока швидкість і оперативність отримання інформації; необмежений вибір джерел і видів інформації з подальшою можливістю її верифікації за багатьма джерелами, у тому числі первинним; відсутність контролю за змістом

інформації (цензури); можливість обговорення питань, що виникають, у режимі реального часу та отримання допомоги у мозкових атаках; можливість одночасного представлення інформації в різній її формі (текст, графіка, звук, анімація та поєднання таких форм тощо).

Інтернет лише надає можливості для їх створення, розміщення і доступу до інших об'єктів користувачами мережі. Відносини у Інтернет, як мережі взаємопов'язаних між собою комп'ютерів, відносяться більше до сфери технічних стандартів і практично не мають правового характеру. Це третя складова, на якій розгортаються правовідносини поза просторового, але темпорального характеру. Можна говорити, що звичайний простір, який розуміється для інших правовідносин і слугує критерієм визначення норми права, яка підлягає застосуванню при їх регулюванні, замінена на так званий кіберпростір. Але при тому залишаються і територіальні ознаки, де розміщена інформація і звідки проведено атаку на Інтернет-ресурси, доповнюється лише ознака провайдерів першого рівня: ua, ru тощо.

Відповідно специфіка цих правовідносин у їх формалізації – електронний документ, який має специфічне програмне регулювання, але через можливість його перетворення у письмову форму підкоряється загальним правилам із певними виключеннями про його доказовість. У будь-якому разі навіть при вилученні користувачем такого документа із власного ПК завжди є можливість його відновлення і встановлення факту вступу у правовідносини.

Правовідносини у мережі Інтернет підпадають під галузеве регулювання, у тому числі, й цивільно-правове: участь в мережі Інтернет добровільне – як різновид здійснення прав на інформацію, спілкування, використання глобальних комунікаційних мереж. Як уже визначалось, є множинність учасників, де кожен із них має своє правове становище. Водночас йдеться про систему мереж, що в тій чи іншій мірі підвладні деяким загальним правилам, які визначаються виробником програмного забезпечення у його використанні, ступенем відкритості, наявними рекомендаці-

ями, стимулами, заборонами та обмеженнями. Кожна з мереж відповідає за трафік, за передачу інформації в мережу іншого рівня (ru, ua, com, net тощо), а також за своє існування:

З огляду на зазначене, правовідносини є внутрішні та зовнішні. Перші врегульовані внутрішніми правилами мереж, що входять в мережу Інтернет. Основним джерелом такого регулювання стали Правила прийнятного використання (Accepted Use Policy – AUP) для мереж, що мають бюджетну підтримку.

Основним органом, що здійснює регулювання мережі Інтернету, є Internet Society (ISOC) – недержавна громадська організація, фінансовою основою діяльності якої є внески учасників і пожертвування спонсорів. ISOC проводить щорічні конференції (INET), випускає інформаційні матеріали (Internet Society News), підтримує інформаційні сервери [1, с.10]. Також є технічні комітети, що підтримують системи стандартів, на яких базується вся мережа.

Підстави виникнення зовнішніх відносин різноманітні, але вони охоплюються тими, які передбачені ст.11 ЦК України. Так, підключення користувача (клієнта) до мережі, продаж програмного забезпечення, апаратних засобів, оренда каналів зв'язку виникають і регулюються договором. При цьому купівля-продаж, оплата в мережі Інтернет із застосуванням електронних грошей (E-Cash) та проведення їх через електронний банкінг (E-Banking), незважаючи на предмет правового регулювання та специфіку розрахункових відносин, має аналогію з таким видом відносин, як розрахунки (Глава 74 ЦК України), а саме розрахунки, які проводяться у безготівковій формі.

Особливість відносин в мережі Інтернеті полягає в специфічному способі здійснення прав та виконання обов'язків користувачів мережі: самостійно але в спосіб та на правилах, які імперативно встановлюються та змінюються періодично провайдером першого рівня. Тож йдеться про приєднання користувачів до тих правил та умов використання ресурсів мережі, які встановлені і яких слід до-

тримуватися. В тому вбачається імперативізм, а у іншому диспозитивізм регулювання правовідносин в Інтернет. До того більшість правочинів та договорів в цій мережі вчиняється між особами, які фізично знаходяться в різних країнах, що спричиняє проблему вибору права, яке підлягає застосуванню. Тут слід виходити із положень міжнародного приватного права, зокрема, Закону України «Про міжнародне приватне право».

Таким чином, Інтернет-правовідносини існують у віртуальному просторі, але залежні від наявних кордонів та особливостей національних законодавств, які у приватній сфері досить швидко стираються. З урахуванням наведеного Інтернет-правовідносини є різновидом суспільних відносин, які складаються у віртуальному просторі, регулюються програмним забезпеченням та нормами різної галузевої приналежності. У всьому іншому вони

підпорядковані загальним закономірностям про правовідносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Б. В. Право и Интернет : учеб. пособие / Андреев Б. В., Вагонова Е. А. – М. : ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2001.
2. Матевосов Л. М. Копылов В. А. Информационное право / Матевосов Л. М. Копылов В. А. – М. : Юристъ, 1997. – 472 с.
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.
4. Цивільне право України : курс лекцій : у 6-ти т. Т. 1. / Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.), О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін. ; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. – Вид. 2-ге, виправ. та доп. – Х. : Эспада. 2008. – 680 с.

Шишка О. Р. Приватноправові відносини та специфіка їх розвитку в мережі Інтернет / О. Р. Шишка // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1085–1090 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12sorvmi.pdf>

Розглянута особливість правовідносин які виникають у мережі Інтернет: кіберпростір як різновид і альтернатива звичному простору, специфічні учасники правовідносин, інформаційність об'єктів, форма закріплення правовідносин – електронний документ, міжгалузеве спрямування. Із урахуванням наведеного надано характеристику таких правовідносин та сформовано їх доктринальне поняття.

Шишка А.Р. Частноправовые отношения и специфика их развития в сети Интернет

Рассмотрена особенность правоотношений которые возникают в сети Интернет: киберпространство как разновидность и альтернатива обычному пространству, специфические участники правоотношений, информативность объектов, форма упрочения правоотношений – электронный документ, межотраслевое направление. С учетом приведенного представлена характеристика такого правоотношения и сформировано их доктринальное понятие.

Shishka A.R. Private-Law Relationship and the Specifics of Their Development on the Internet

The features of relationships that occur on the Internet: cyberspace as a kind of alternative and conventional space-specific legal participants, information objects, the shape of the consolidation of relations - an electronic document, inter-sectoral direction. In view of the characteristics of this relationship is represented and formed their doctrinal concept.